

A kulturális forradalom lényegének kérdéséhez

A tömegek eleven alkotóereje – ez az új társadalom döntő tényezője.

(Lenin)

A kulturális forradalom – mint a kultúra gyökeres, minőségi átalakulása a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet során – rendkívül sokrétű, összetett folyamat. Megváltozik és jelentősen gazdagodik a kultúra objektív állománya, átalakuláson mennek keresztül az ideológia, a tudományok, a művészetek, az irodalom, a munka és az életmód kultúrája stb., változik a kultúra belső struktúrája, s a kultúra egészének a társadalom és az egyes emberek életében betöltött szerepe. A kulturális forradalom az új társadalmat építő egész nép kulturális arculatának minőségi átalakulása, elsősorban a munkás és paraszttömegeké, amelyek a kapitalizmusban nem fejleszthették ki magukban azt a kultúrát, amely a forradalom után előttük álló feladatok megoldásához szükséges.

A kulturális forradalom témájának szentelt tanulmányok többsége e sokrétűség következtében a kultúra különböző területein végbemenő változások párhuzamos leírásának és elemzésének módszerével él, a fejlődést a szocializmus előtti színvonalhoz viszonyítja. Mivel azonban a változások az egyes területeken nem azonos ütemben és eredménnyel következnek be, ez a módszer megnehezíti a kulturális fejlődés egész folyamatának komplex értékelését, annak megállapítását, hogy a kulturális átalakulás eredményeként elért színvonal megfelel-e az egész társadalmi fejlődés által támasztott követelményeknek.

Bár a kulturális forradalom sokféle különböző folyamatot fog át, nem tekinthető ezek egyszerű összegének. Az egyes területeken végbemenő változások között belső összefüggés, kölcsönhatás van, a kulturális forradalom – az átalakulási folyamatok egységes, összefüggő rendszere. A kulturális forradalom kategóriája által összefoglalt különböző folyamatok sokrétűsége láttán felmerül a kérdés, hogy mi bennük a közös, mi az, ami összefüggő rendszerbe egyesíti azokat? Felveti ezt a kérdést a kulturális forradalom időbeli lefolyása is: az egyes szakaszokban változnak a munka előterében álló célkitűzések, az egyes országok adottságaitól függően különbözők a megoldandó konkrét feladatok. Kulturális forradalmunk kezdetén fontos feladat volt például a régi uralkodó osztályok műveltségi monopóliumának felszámolása, a burzsoá ideológia hegemoniájának megdöntése, az általános kulturális elmaradottság megszüntetése. Most más konkrét feladatok állnak előttünk a kultúra területén. A szocializmus alapjai lerakásának szakaszáról a teljes felépítés szakaszára áttérve, fontos látnunk mind a sajátos, új vonásokat, mind a folytonosságot a kettő között, az átmenet egész korszakának közös tartalmát.

Mindezek a körülmények azt az igényt támasztják a művelődéstudományi kutatások iránt, hogy pontosabban körvonalazzák a kulturális forradalom közös lényegét, amely a különböző területeken és az átalakulás egyes szakaszaiban végbemenő folyamatokban sajátosan jelenik meg, az újabb tapasztalatok figyelembe vételével határozzák meg azt az általános és perspektivikus célt, amelynek megvalósítására a kulturális átalakulás egész történelmi korszaka irányul. A kulturális forradalom lényegének és céljának pontosabb körvonalazása aktuális kérdés azért is, hogy határozottabb viszonyítási alapot, kritériumot

kapjunk kulturális fejlődésünk egész folyamatának értékeléséhez; hogy elemzéseinkben és feladat-meghatározásainkban ne csak a múlthoz viszonyítsunk, hanem a jövőhöz — a lehetségeshez és szükségeshez is; hogy közelebb kerüljünk kulturális munkánk társadalmi hatékonyságának megítéléséhez.

Kulturális fejlődésünk komplexebb és átfogóbb szemleletének kialakulása néhány meggyökeresedett előítéletbe ütközik. Mindenek előtt abba az eléggé elterjedt szemleletbe, amely a társadalom életének különböző szféráiban folyó tevékenységet nem összefüggéseiben és egymásba való átmeneteiben látja, hanem egymástól elválasztva, aminek következtében úgy tűnik, hogy a gazdaság vagy a politika területén naivendre kerülő feladatok megoldhatók a dolgozók kultúrájának minőségi átalakítása nélkül is. E nézet képviselői általában helyesen látják az összefüggés egyik oldalát, azt ugyanis, hogy a gazdaság és a politikai rendszer fejlődése a kultúra fejlődésének első számú feltétele. Nem látják azonban, vagy avokorlati munkájukban nem érvényesül az a felismerés, hogy a kultúra is aktív szerepet játszik ebben az összefüggésben.

Ez jelentős mértékben magáról a kultúráról kialakult eavoldalú szemlélet következménye, mely szerint a kultúra nem más, mint a történelmi fejlődés során létrehozott értékek, alapiában: szellemi értékek összessége. Tény, hogy a kultúrának mindenkor létezik egy történelmileg kialakult állománya, azonban ha erre redukáljuk a kultúra egészét, akkor pontosan a leglényegesebbet nem látjuk meg benne, azt, hogy a kultúra az emberi tevékenység folyamatában keletkező és funkcionáló társadalmi jelenség. A kultúra legkülönbözőbb jelenségeit összehasonlítva azt találjuk, hogy a közöttük lévő minden különbség ellenére valamennyinek közös sajátossága, hogy az emberrel és annak tevékenységével függnek össze, az emberi alkotótevékenység eredményei és az ember életének, tevékenységének valamely szükségletét képesek kielégíteni. A kulturális értékekben az élő emberi tevékenység folyamataiban kialakult ismeretek, készségek, alkotó képességek obiekтивálódnak, rögzítődnak. Jelentőségük az ember és a társadalom számára abban rejlik, hogy az elsajátítás folyamatában a tudás, a készségek és a képességek történelmileg felhalmozott gazdagsága ismét az egyének szubjektív erőivé, tudásává, készségeivé alakul át, amelyek a társadalmi és egyéni élet különböző területein folyó tevékenységükben, alkotó munkájukban nyilvánulnak meg.

Ma világszerte vitatott kérdés, hogy miként értelmezzük a kultúra lényegét. Nincs márdunk most ezt a vitát részletesebben elemezni, a különböző álláspontok közül azt idézzük, amely az utóbbi években szovjet kutatók egy csoportjának munkáiban ölt egyre határozottabb alakot, s amely — nézetünk szerint — a helyes értelmezés alapja. „A kultúra — írja N. Sz. Zlobin — az ember alkotó tevékenysége: múltbeli tevékenysége, amely kulturális értékekben rögzítődött, tárgyakult és jelen tevékenység, amely ezen értékek elsajátításán, tárgytalanításán alapul, azaz a történelem gazdagságát eleven egyének belső gazdagságává teszi és alkotó munkájukban testesül meg.”¹ D. I. Csesznokov „A történelmi materializmus” c. könyvében a kultúra alábbi meghatározását adja: „A kultúra — emberek készségeinek, ismereteinek, eszméinek és érzelmeinek történelmileg meghatározott összessége, valamint ezek rögzítése és materializálása a termelés és a szolgáltatások technikáiban, a nép műveltségi színvonalában, a társadalom életét szabályozó és szervező intézményekben, a tudomány és technika vívmányaiban, az irodalom és a művészet alkotásaiban.”²

A kultúrában mindkét oldalt látnunk kell: az élő képességek, ismeretek és készségek funkcionáltságát a jelen tevékenységében és a múltbeli tevékenységében megnyilvánult képességek, tudás és készségek obiekтивálódságát a kulturális értékekben. Csak ez utóbbira korlátozva a kultúrát, nem érhethetjük meg fejlődési folyamatát és társadalmi funkcióját. A kultúra különböző elemei és alkotásai nem önmagukban, nem megmerevedett értékek alakjában, nem muzeális gyűjteményként hatnak a társadalmi folyamatokra, hanem a történelmet formáló emberen, annak tevékenységében keresztül. Kulturális értékekként csak azok az alkotások funkcionálnak, amelyek az elsajátítás révén új életre kelnek az emberek avokorlati tevékenységében, elméleti vagy művészeti munkásságában, aktívan hatnak életükre.

A kultúra társadalmi funkciója — a társadalmi fejlődés aktuális feladatainak megoldásában aktív tevékenységre képes személyiség formálása. Ezt a funkciót sokrétűen, a személyiség különböző képességeinek és készségeinek, ismereteinek kifejlesztése útján tölti

be. Ebben az értelemben beszélhetünk a kultúra megismerő funkciójáról, amely az objektív valóságáról szerzett ismeretekkel és a megismerés képességével gazdagítja az embert, kitejesztve benne a változó helyzetekben való helyes orientálódás képességét. Világosan kirajzolódik a kultúra szocializáló (normatív) funkciója, amely a politikai, erkölcsi, világnézeti-ideológiai meggyőződés, szokások, magatartási normák, a közvélemény kialakításával szabályozza az emberi együttélést, az egyének a közoeszhez és más egyénekhez, a társadalom által létrehozott értékekhez való viszonyát, kitejeszt benne a különböző szituációkban való felelősségteljes döntés képességét. A kultúra fontos funkciója az emberek kommunikatív képességeinek kitejesztése, az emberiség egész fejlődésével való folyamatos kontaktus, a szükséges információk cseréjének biztosítása, a kommunikáció eszközeinek állandó fejlesztése. A kultúra funkciói közé tartozik – s erről a technikai fejlődés hatalmas vívmányai, az előttünk álló nagy és bonyolult termelési-technikai feladatok időszakában sem teledkezhetünk meg – az egyének **érzeimi-pszichikai felkészítése** a társadalmilag szükséges cselekvésre, amiben nekihözhetetlen szerepet játszik az irodalom és a művészet, valamint a társas-együttélés és érintkezés különböző formái, hagyományai stb. A kultúra funkciója továbbá – a fenteből következően és velük szoros összefüggésben – az egyének **cselekvési** készségeinek kitejesztése, melyek termelési, közéleti-politikai tevékenységükben, életmodjukban nyilvánulnak meg.

A kultúrát tehát – sem eredetét, sem társadalmi funkcióját tekintve – nem lehet elszakítani az emberek társadalmi tevékenységétől. Egyoldalú és szűk lesz azonban a kultúrától alkotott fogalmunk akkor is, ha csupán a tevékenység objektíváldott termékeit hipertrofizáljuk a kultúra egészéként, figyelmen kívül hagyva az éio tevékenységben funkcionáló és továbbfejldő ismereteket, készségeket és képességeket.

A kultúra belső strukturáját tekintve egy további lényeges összefüggésre kell figyelmet fordítanunk: a **társadalmi kultúrájának** és az **egyén ereket egyéni kultúrájának összefüggésére**. A társadalom kultúrája a történelmi haladás eredményeként kialakult emberi alkotásokban, azok fejlettségi fokában, termékeiben testesül meg. Mivel az osztálytársadalmakban az egyes társadalmi csoportok tevékenysége, helyzele lényegesen különbözik, kultúrája is ennek jegyeit viseli magán. Az egyén kultúrája szubjektív erőiben, tuasában, képességeiben, készségeiben fejldődik ki. A két között szoros kölcsönhatás áll fenn a társadalom kultúrájának elsődlegessége mellett. Az egyén kultúrája egyrészt a társadalom kultúrája eisajátításának, másrészt saját önálló gyakorlati tevékenységének folyamatában alakul ki. Mivel minden ember ere az objektívációk egy keszen talált rendszerében és történelmileg kialakult közösségekben kezdődik és bontakozik ki, amelyek meghatározzák tevékenysége lehetőségeit és alapvető irányát is, az egyén kultúrája a társadalom kultúrája által feltételezett. Ugyanakkor a társadalom kultúrájának gazdagítása az egyéni kultúrákon keresztül történik, s maga a társadalom kultúrája tulajdonképpen a társadalmilag meghatározott egyének alkotó tevékenységének folyamatában kialakult emberi ismeretek, képességek és készségek rögzítése, behalmozása. A társadalom és az egyén kultúrája tehát nemcsak különböznek egymástól, hanem egyseget is alkotnak, a történelmi mozgás folyamatában szüntelenül kölcsönösen átmennek egymásba.

Ha a kultúrát a fenti értelemben fogjuk fel, azaz: mint az emberi tudás, képességek és készségek alkotó tevékenységben való kifejezésének, funkcionálisnak és továbbfejldésének folyamatát, valamint ezek objektívációit – akkor világosabban feltartul a kultúra és a társadalom közötti összefüggés két aspektusa. Egyrészt az, hogy a gazdaság adott fejlettsége és a politikai hatalom vegso soron meghatározza a társadalom tagjai tevékenységének lehetőségeit, jeilegét, következésképpen: kultúrájuk színvonalát is. Másrészt: a termelésben és a társadalom irányításában bekövetkező változások új követelményeket támasztanak a társadalom tagjainak tevékenysége iránt, ami csak egyéni kultúrájuk és az ennek alapjául szolgáló társadalmi kultúra átalakulása esetén elégíthető ki.

A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet a társadalmi szervezet egészében gyökeres átalakulást eredményez, s a kulturális forradalom lényegét, célját csak ennek az utatalkusnak az egészéből lehet helyesen levezetni. Az általános tartalom kiemelése érdekében az átalakulási folyamat néhány jellemző vonásának felvázolása során elvonatkoztatunk azoktól a sajátos történelmi körülményektől és gátló tényezőktől, amelyek az egyes szocialista országok fejlődésében megmutatkoztak, továbbá a két társadalom kifejlett alakjára jellemző követelményeket vesszük alapul.

A kapitalizmus a munkást – társadalmi viszonyaiból következően – csak mint munkae-
rőt igényli. A tőkés gyárban a munkás a géprendszer holt mechanizmusának eleven függé-
lékeként funkcionál, kiszolgálja a gépet, kitölti a géprendszer hiányzó láncszemeit, azaz:
e rendszer részét alkotja, a technikai mechanizmusnak van alárendelve. A termelés és
az egész társadalom irányítása a burzsoázia privilégiuma. Ebben a helyzetben a dolgozó
emberek képességei, ismeretei, készségei szükségszerűen egyoldalúan, korlátozottan fej-
lődnek ki. Míg a tudomány, a technika, az irodalom és a művészetek haladása révén a
társadalom kultúrája egyre magasabb színvonalat ér el, a dolgozó ember egyre kisebb
mértékben tükrözheti vissza annak növekvő gazdagságát egyéni élettevékenységében.
Mély szakadás áll fenn a társadalom kultúrája és a társadalom többségének egyéni kul-
túrája között, olyan viszony ez, amelyet Lenin a dolgozóknak a kultúrától való el-
idegenültségeként jellemez.³ Nemcsak arról van szó, hogy a burzsoázia hatalmi és kultu-
rális-ideológiai szervezete elzárja a dolgozó tömegeket az igazi kulturális értékektől,
vagy a burzsoázia érdekeinek megfelelő kulturális termékek fogyasztására korlátozza, –
bár mindkét körülmény alapvető jelentőségű –, hanem arról is, hogy a munkások és pa-
rasztkok társadalmi helyzete: a munkamegosztásban elfoglalt helyük, munkájuk jellege,
a társadalom irányításából való tényleges kirekesztettségük nem ad lehetőségét tudásuk,
képességeik szabad nyilvánítására, nem is igényli azok harmonikus kifejlődését. A kul-
túra nem válik a dolgozó tömegek életének szerves részévé, mert nincs módjuk aktívan,
alkotó módon a társadalom és a maguk javára felhasználni élettevékenységükben a
kultúra értékeit.

A termelés technikai alapjaiban bekövetkező fejlődés következményeként több új
vonással egészül ki ez a kép. A fejlett technika kezelése magasabb intellektuális fej-
lettséget, műszaki képzettséget és iskolázottságot igényel a munkásoktól, ennek biztosí-
tása a tőkés érdeke is. De a magántulajdon és a burzsoá állam fenntartásának érdekei
továbbra is megakadályozzák, hogy a dolgozók az új technikai bázis által lehetővé
tett műveltségi színvonalat elérjék. A burzsoázia és állama a dolgozó emberben csak a
termelés egyik nélkülözhetetlen elemét, a profitszerzés eszközét látja, s ennek megfelelően
csak ezt a célt szolgáló kultúrájának – a technikai mechanizmus követelményeinek
megfelelő termelési képességeinek – fejlesztését tartja szükségesnek. Az új körülmények-
nek megfelelő formában a dolgozó tömegeknek a kultúrától való elidegenültsége a mai
fejlett tőkés országokban is fennmarad, amint azt az e kérdésnek szentelt újabb tanul-
mányok meggyőzően bizonyítják.⁴

A kommunizmusba való átmenet megszünteti korlátaitól a termelő erők fejlődésének
már a kapitalizmusban jelentkező tendenciáit, megteremtí a termelő erők technikai és
személyi tényezői közötti új viszony érvényesülésének társadalmi feltételeit, s ezzel mind-
kettő gyors ütemű fejlődésének alapját veti meg. A kommunizmus adekvát technikai
bázisát olyan gép és automata rendszerek képezik, amelyek kevés emberi munkafordítas-
sal az anyagi javak nagy tömegét képesek előállítani. Ezen a technikai bázison alapjá-
ban változik meg a közvetlen termelők helye a termelési folyamatban, munkájuk jellege.
Az automatizált termelés fejlesztését szolgáló munka magas intellektuális, erkölcsi és
érzelmi fejlettséget feltételez minden egyes dolgozóban, s csak akkor lehet eredményes, ha
a termelés fejlesztését szolgáló feladatok megoldása a dolgozó belső, személyes szükség-
letévé válik, ha ennek során fizikai, intellektuális és erkölcsi erőt egyaránt képes működ-
tetni. Ezeknek az erőknek a harmonikus kifejlesztése tehát a termelőerők technikai tényezői
akadálytalan fejlődésének objektív követelményévé válik.

A kommunizmus társadalmi viszonyainak talaján a termelés ellenőrzése és irányítása
a társult termelők összességének funkciójává lesz, akik ezt valamennyi egyén fejlődésének
érdekében valósítják meg. Az ösztársadalmi fejlődés valamennyi egyén érdekeivel össz-
hangban történő tudatos irányítása eddig nem látott mértékben szélesíti ki a társadalmi
haladás tömegbázisát, ösztönzi az egyének aktivitását, teszi személyes szükségletükké
a társadalmi haladást elősegítő tevékenységet. Az egyén részvétele a társadalom irányí-
tásában látóköreinek kiszélesedését a társadalom létfeltételeinek változása feletti átte-
kintését, magasfokú társadalmi felelősség tudatát tételezi fel. A kommunista társadalom
termelési bázisa és társadalmi viszonyai egyaránt az egyének öntevékenységét igénylik
és ösztönzik, s ennek érdekében minden ember képességeinek, ismereteinek, készségeinek
harmonikus kifejlesztését teszi a társadalom haladásának szükségletévé.

Az öntevékenység, a harmonikusan fejlett személyiség társadalmi igénye gyökeres
változást tételez fel a társadalom kultúrájának és a dolgozó ember egyéni kultúrájának

viszonyában. Lezárul egy történelmi korszak — az antagonisztikus társadalmak korszaka —, amelyet a társadalom kultúrája és a dolgozók egyéni kultúrája közötti szakadék jellemzett, amikor a kultúra csak az egyének absztrakt közösségének kifejeződése volt, anélkül, hogy mindegyikük személyiségének valóságos tartalmává, öntevékenységének forrásává vált volna. A kulturális haladás új típusának az a jellemzője, hogy a társadalom kultúrájában felhalmozott emberi képességek, ismeretek, készségek egyéni elsajátítása minden ember számára objektív szükségesség, hogy a társadalmi élet bármely területén eljusson a társadalom által töle igényelt öntevékenységhez. A kultúra ezáltal minden egyén tevékenységének forrásává, életének szerves részévé válik.

A társadalom érdekeit szolgáló önálló tevékenységre, a „szabad, tudatos tevékenységre” — amelyet Marx az igazi emberi élettevékenység megkülönböztető sajátosságaként jellemez — képes harmonikusan fejlett ember kialakítása csak a társadalom kultúrája elsajátításának és aktív alkalmazásának folyamataiban lehetséges. A dolgozó tömegek minőségileg új kultúrájának kialakítása tehát gyakorlati tevékenységük szükséglete. A kulturális átalakulás legjobb jellemzőjét, következetes képpen, abban látjuk, hogy a kultúra elsajátítása a dolgozó tömegek számára nemcsak lehetővé válik, hanem objektív szükség-szerűsége, a kultúra számára nemcsak hozzáférhetővé válik, hanem tevékenységük objektív szükségletévé is. Míg korábban a társadalom tagjainak nagy többsége teljesít-hette a társadalmi munkamegosztásból ráháruló feladatokat a kultúrában rögzített ismeretek, készségek birtoklása és aktív működtetése nélkül is, addig az új feltételek között ezek elsajátítása és aktív egyéni alkalmazása mindenrajta társadalmi haladást szolgáló tevékenység eltelítetelivé válik. A dolgozó tömegek életét és tevékenységét áthatva a kultúra a fejlődés egyik döntő tényezőjevé válik az élet minden területén, megnövekedett szerepe a társadalom előrehaladásában.

A kulturális forradalom lényege és célja a fentiekből következően: a dolgozó tömegek olyan kultúrájának kialakítása — ismereteik, képességeik és készségeik olyan színvonalra emelése —, amely biztosítja a társadalom minden tagja alkotó erőinek szabad kibontakozását az egész közösség haladásának érdekében; **a dolgozó emberek személyiségének harmonikus fejlődése**, amelynek eredményeként képessé válnak a társadalom előtt álló feladatok megoldásában való önálló, aktív, alkotó részvételre. A kommunista társadalmi harmonikus fejlett személyisége az a **teljesen fejlett ember**, amelynek megvalósítását segíti elő a kultúra egész átalakítása a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában. A kulturális forradalom célja az, hogy a kultúra eszközeivel célravezően segítsen elő ennek az új embertípusnak a kialakítását és elterjedését. A kulturális forradalom lényegének és céljának ilyen értelmezését tartalmazza a K.S. beszámolója a M.SZMP VII. kongresszusán, amely a kulturális átalakulás folyamatában bekövetkező minőségváltozást úgy tekinti, hogy az „közvetlen a jövőben a társadalom szocialista gondolkodású, sokoldalúan képzett, kulturált emberének — a szocialista társadalom győzelméhez a kultúrában”¹⁰

Mi ennek a célkitűzésnek a közelebbi tartalma? Mit értünk harmonikusan fejlett személyiségen? A „harmonikus fejlettséget” — amint erre szovjet szerzők már ismertetten tanúsítottak — nem helyes úgy értelmezni, mint a társadalom egész kultúrájának befogadását az egyes emberek által, mint az emberiség egész fejlődése során létrehozott kulturális gazdagság elsajátítását a társadalom minden tagja által. A társadalom kultúrájának a neménye a történelmi fejlődés eredményeként olyan méretűvé nőtt (s ez a növekedés napjainkban egyre gyorsuló ütemben folytatódik), hogy az egyes egyén teljes terjedelmében nem képes azt elsajátítani és élettevékenységében realizálni. Ilyen következményt állítani a társadalom tagjai elé irreális, utópisztikus képzelgetés lenne. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a tiszta kommunizmus a harmonikus fejlettséget nem egyes kiemelkedő tehetségek privilégiumaként, hanem a társadalom minden egyes tagjának fejlődési perspektívájaként jellemzi. Ezért nem lehet eltekinteni az emberek adottságainak és hajlamainak sokféleségétől sem, ami tevékenységükben és kultúrájukban kétségtelenül megnyilvánul. A harmonikus fejlettség nem ennek a sokféleségnek a megszüntetését, nem az emberi személyiségnek egy társadalmi átlagban való uniformizálását jelenti, hanem a társadalomnak azt a szükségletét, hogy az egyén valamennyi adottságát és hajlamát szabadon fejlessze ki oly mértékig, hogy egyéni tevékenysége alkotó módon járuljon hozzá a társadalom erőinek gyarapításához, előrehaladásának meggyorsításához. Az új típusú személyiséget mindenképp előtérbe kell helyezni a rá jellemző adottságoknak és hajlamoknak

az alkotó aktivitás színvonalára való felemelése jellemzi. Nem az, hogy képességei a társadalmi tevékenység minden területén egyenlő színvonalon nyilvánuljanak meg, hanem az, hogy alkotó módon nyilvánuljanak meg a tevékenység egy vagy több területén. Harmónikusan fejlett személyiségen tehát olyan embert értünk, aki képes alkotó módon résztvenni a társadalom előtt álló különböző feladatok megoldásában és ehhez kifejlesztte magában – az egész emberi kultúra bázisán – a szükséges belső erőket, képességeket, ismereteket. Jellemző vonásai között döntő fontosságúak: a kommunista tudatosság; a korszerű általános műveltség, a magasfokú szakmai képzettség, ami az anyagi vagy szellemi termelés egy vagy néhány ágának olyan mély ismeretében nyilvánul meg, hogy annak továbbfejlesztésébe aktívan be tud kapcsolódni. A kulturális forradalom lényegét és perspektívikus célját kifejező művelődési eszmény megközelítése és történelmi realizálása ebből következően három alapvető feladat – a kommunista tudatosság, a korszerű általános műveltség és a magasfokú szakmai műveltség kialakítása és állandó továbbfejlesztése – megvalósításán keresztül történik.

A kulturális forradalom lényegének és céljának ilyen értelmezésével kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a harmónikusan fejlett személyiség kialakulásának folyamata nem redukálódik-e ennek következtében a kultúra területére? Teljesen világos, hogy az ilyen egyének tömeges kialakulásának feltételei felölelik a társadalmi létfeltételek egészét. Kiinduló előfeltételei a burzsoázia hatalmának megdöntése és a termelő eszközök magántulajdonának megszüntetése. A feladat megoldása azonban ezeken kívül feltételezi a termelés technikai bázisának, a munkának, a társadalmi együttélés viszonyainak és a közösségi élet formáinak, az életmódnak, a társadalom tudatának megváltozását is. Hibás lenne tehát a kulturális forradalomnak olyan széles értelmezést adni, hogy mindezeket a területeket a maguk teljességében magába foglalja. A kultúra átalakulása és feltételek megteremtésének egyik szükségszerű folyamata, amely azonban elválaszthatatlanul összefügg az összes többi feltételek megteremtésének folyamatával azáltal, hogy a dolgozó emberek személyiségének és tevékenységének átalakulásában szintetizálja mindazokat a képességeket, ismereteket, készségeket, amelyek az e területeken folyó alkotó tevékenység során és eredményeként keletkeznek. Ebből az összefüggésből következik, hogy a kulturális forradalom célja nem valósítható meg a kulturális felvilágosító tevékenységre korlátozva, hanem csak a dolgozó tömegeknek az új társadalmi létfeltételek alkotásában és a társadalom irányításában való egyre szélesebb körű aktív részvételének útján. Felmerül továbbá az a kérdés is, hogy a kulturális forradalom lényegének a személyiség harmónikus fejlődéséhez, öntevékenységéhez szükséges kulturális feltételek megteremtéséeként való értelmezése nem hagyja-e figyelmen kívül a társadalom kultúrájának, a kultúra történelmileg kialakult objektív állományának fejlődését. A kulturális átalakulás fontos feladata, hogy a szocialista forradalom előtt kialakult kultúra értékeit a dolgozó tömegek tevékenységén keresztül az új társadalom építésének szolgálatába állítsa. A tömegek alkotó erejének kifejlesztése azonban megköveteli a kultúra régi állományának minőségi megváltoztatását is, ami egyrészt gyorsütemű fejlődésében, új értékekkel való gazdagodásában, másrészt eszmei bázisának átalakulásában nyilvánul meg. A kultúra egész objektív állományának gyarapodása, fejlődése, nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy a társadalom tagjai elsajátíthassák, kifejleszthessék magukban az új társadalom építése során rájuk háruló egyre bonyolultabb feladatok megoldásához szükséges tudást, képességeket, készségeket. A kultúra objektív állományának és a dolgozó tömegek eleven erőinek fejlődése a kulturális forradalom egységes folyamatának szervesen összetartozó két oldala, s ebben az összefüggésben a kultúra objektív állománya fejlődésének éppen az az értelme, hogy alapul szolgál a tömegek alkotó erőinek magasabb színvonalához. Ennek az összefüggésnek a felismerése tükröződik „Az MSZMP művelődéspolitikájának irányelvei”-ben, amely hangsúlyozza, hogy a kulturális forradalom célja: „A kultúra eredményeinek közkincsé tételével biztosítani, hogy szocialista társadalmunkban a nép kulturális alkotó ereje sokoldalúan kibontakozzék, illetve tovább fejlődjék.”⁷

A kulturális forradalom minőségi változást jelent az egész kultúra eszmei tartalmában. Az uralkodó ideológia mindenkor meghatározó szerepet játszik a kultúrán mint összefüggő rendszeren belül, annak eszmei vázát alkotja. Ezért a munkássztrálya érdekeit tükröző szocialista ideológia uralkodó helyzetbe kerülése, a marxizmus–leninizmusnak fokozatosan a társadalom minden tagja meggyőződésévé válása – az egész kulturális átalakulás döntő területe. A tömegeknek a szocialista ideológia szemlében való nevelése mellett ez jelenti egyben a társadalomtudományoknak, az irodalomnak és a művészetnek a

marxizmus–leninizmus világnézeti bázisán történő alkotó fejlesztését is. Az ideológiai forradalom tehát a kulturális forradalom szerves része, amely messzemenően érezteti hatását a kultúra minden területén. A kulturális forradalom azonban nem korlátozódik az ideológiai forradalomra. Több annál, mivel a nem-ideológiai jellegű ismeretek, képességek és készségek kifejlődését is magában foglalja, továbbá a kultúra területén kialakult objektív társadalmi viszonyok (a kultúra alkotásának, elosztásának, elsajátításának és felhasználásának viszonyai) egész rendszerének átalakulását, valamint a kulturális intézmények rendszerének fejlődését is. Ez gyökeres fordulat – igazi forradalom a kultúra fejlődésében a szó legmélyebb értelmében, olyan minőségi átalakulás, amelyet ebben a teljességben még nem produkált a történelem, s csak a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakára jellemző Jelentős minőségi változások a kultúra egyes fontos területein – az ideológiában, a tudományban, a technikában stb. – történtek és történnek a nem szocialista társadalmi formációkban is. Az egyes területek változásai – egyéb különbségek mellett – azonban nem képeznek ezekben az esetekben szerves egységet a kultúra egészének, mint összefüggő rendszernek az átalakulásában, nem érintik továbbá a kultúra területén kialakult objektív társadalmi viszonyok minőségi oldalait.

A kultúra és a kulturális forradalom fent vázolt felfogása alapján a továbbiakban a teljesség igénye nélkül néhány olyan összefüggésre szeretnénk felhívni a figyelmet, amelyek a kulturális átalakulás gyakorlati megvalósulásának folyamatával kapcsolatban érintik fejlődésünk jelenlegi aktuális problémáit is.

A kulturális forradalom az új társadalom építésének olyan törvénye, amelynek érvénye nem korlátozódik a szocializmus alapjai lerakásának vagy a szocializmus teljes felépítésének időszakára, hanem kiterjed a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet teljes történelmi korszakára. Lenin a kulturális forradalom programját felvázolva ismételtlen aláhúzta, hogy ez a cél nem érhető el rövid idő alatt. Megvalósításához „egész forradalomra, a nagy néptömegek kulturális fejlődésének egész időszakára van szükség... – írja, majd e folyamat terjedelmére vonatkozóan rámutat: „**Külön történelmi korszak lesz ez**, s nem érhetjük el célunkat, ha nem futjuk be ezt a történelmi korszakot”.⁸ Azokban az országokban, amelyekben a szocializmus építése a termelő erők és a kultúra viszonylag alacsony fejlettségi színvonaláról indult, természetesen a kulturális forradalom célkitűzésének megközelítése még több időt követel. Kulturális forradalmunk eddigi eredményei minőségi változást eredményeztek népünk műveltségében a felszabadulás előtti színvonalhoz viszonyítva. Az átalakulás egész terjedelmét látva azonban annak is tudatában kell lennünk, hogy végső célunk megvalósítása még további hosszantartó folyamat. Helyzetünket és feladatainkat ebben a tekintetben nemcsak a múltbeli elmaradottsághoz viszonyítva kell meghatározni, tekintettel kell lennünk a kulturális átalakulás egészének stratégiai céljára is, hogy a magunk elé tűzött konkrét feladatok megoldása is – adott reális lehetőségeink keretei között – e cél felé közelítsen bennünket.

A kulturális forradalom megvalósítása során – különösen a viszonylag alacsonyabb fejlettségi színvonalról induló országokban – nagy hangsúlyt kap a kulturális elmaradottság felszámolása. Meg kell szüntetni az írástudatlanságot, kötelező általános oktatást kell bevezetni, meg kell teremteni a múltbeli képzettségi hiányok pótlásának lehetőségét a felnőttek számára stb. Előrehaladásunkat ezen a szakaszon a kultúra terjedésének mennyiségi adatai önmagukban is szemléletesen tükrözték. Ennek a feladatnak a megvalósítását a jövőben is minden erőnkkel szorgalmazni kell, hiszen – amint erre a művelődés-szociológiai kutatások felhívják a figyelmet – a statisztikai átlagok mögött még nagy egyenlenségek húzódnak meg, s nem tűntek el teljesen a fehér foltok sem kulturális térképünkön. Mégis úgy tűnik, hogy egyre kevésbé elégíti ki fejlődésünk igényeit, ha előrehaladásunkat csak a kultúra terjedésének mennyiségi adataival jellemezzük. A terjesztési adatok nem tükrözik teljesen és pontosan a kultúra elsajátításának folyamatait sem, s még kevésbé adnak hiteles képet arról, hogy az egyre szélesebb körben terjesztett kulturális értékek hogyan funkcionálnak a dolgozó emberek tevékenységében. A műveltség színvonalának mércéje nem a passzívan elsajátított ismeretek összege, hanem a gyakorlati tevékenységben megnyilvánuló aktív képességek, ismeretek és készségek fejlettségi foka. A szocialista művelődésnek az a célja, hogy „a tudás valóban a vérünkbe menjen át, hogy teljes mértékben és igazán mindennapi életünk alkotó részévé váljon.”⁹ Kulturális forradalmunk fejlődése azt az igényt tűzi napirendre, hogy eredményeinket ehhez

a kritériumhoz viszonyítva is értékeljük és munkánkban keressük azokat az eszközöket, amelyek a cél elérését hatékonyabban segítik elő. Előre látható, hogy az ilyen igényű vizsgálat sok bonyolult problémát, nehézséget vet fel, mivel a művelődés eredményeit a művelődés területén kívül is kénytelen vizsgálni: a munkában, a politikai-közéleti aktivitásban, az életmódban, olyan területeken, amelyek fejlődésében a kulturális fejlődés csak egyik tényező egyéb más komponensek mellett. További nehézséget jelent az a körülmény, hogy a művelődés hatásai nem nyilvánulnak meg azonnal és közvetlenül az emberek tevékenységében, hanem a személyiség már kialakult struktúráján átszűrődve, olykor csak évek múlva és több-kevesebb teljességgel jelennek meg a tevékenységben. Sokoldalú elméleti-metodológiai kutatómunka, további kísérletek szükségesek olyan elemzési elvek és módszerek kidolgozásához, amelyeknek a segítségével pontosabb képet alkothatunk művelődési munkánk hatékonyságáról. Arról, hogy mennyire sikerült kulturális forradalmunk első szakaszában a kultúrát a tömegek eleven alkotó erejének tényleges forrásává tenni.

A kulturális forradalom szükségszerűsége, a korszak egészére vonatkozóan, a szocializmus gazdasági és politikai fejlődésének tendenciáiból következik, de ezen belül egyes szakaszainak kibontakozása a konkrét gazdasági és politikai (hazai és nemzetközi) feltételek által meghatározott. A képességek kifejlesztésének lehetősége jelenlegi feltételeink között is nyitva áll, ennek valóságáról azok a tíz- és százazrek tanúskodnak, akik az elmúlt két évtizedben váltak művelti munkánk hatékonyságáról, a „történelemben jelenlévő” aktív embereké. Adott viszonyaink, elsősorban műszaki, gazdasági fejlettségünk színvonala, azonban még nem ösztönzik miraeen területen közvetlenül érzelkeíthető módon az egyének kultúrájának fejlődését. A nem foglalkoztatott képességek pedig nem fejlődnek ki. Nem növekszenek az olyan erők, amelyek elé nem állítanak teadatokot. Ha a mindennapi munka még csaknem kizárólag fizikai erőkifejtést kíván és napról napra ismétlődő feladatok elé állítja a dolgozót, akkor ez a tevékenység ma meg nem követeli meg az intellektuális fejlettség magasabb fokát. A termelés műszaki színvonalának függvénye a munka termelékenysége. A dolgozók fejlődéséhez szükséges szabadidő nagysága, az életszínvonal, az életmód is. Mindez arra utal, hogy kulturális forradalmunk további kibontakozásának is kulcskérdése gazdasági fejlődésünk meggyorsítása, elsősorban a termelés műszaki színvonalának emelése.

A műveltség funkcionálásának fontos területe és egyben nélkülözhetetlen ösztönzője a politikai-közéleti tevékenység. A dolgozók mind szélesebb tömegeinek részvétele a párt- és állami szervezeteken keresztül a társadalmi fejlődés aktualis kérdéseinek megvitatásában, a célravezető megoldások kialakításában és megvalósításában szélesíti látókerüket, fokozza felelősségérzetüket, erősíti a szocialista célokkal való azonosulásukat, ösztönzi aktivitásukat a cselekvésben és a kulturális-ideológiai önképzésben. A dolgozóknak a társadalom irányításába való bevonása szükséges teszi számukra a társadalmi fejlődés törvényeinek megismerését, a társadalmi éraeek különböző összefüggésekben való felismerését, hozzáértest az állami és társadalmi szervekben tárgyalt kérdések elemzéséhez, a közéleti készségek fejlettségét. Elsősorban az új társadalmi viszonyok hatásával magyarázható az a nagy aktivitás, amely a művelődés területén a proletárforradalom győzelme utáni években megnyilvánult, főleg a munkásosztály és a parasztság politikailag legaktívabb rétegei tudásvágyának tömeges megnyilatkozása. Ma az előtt a probléma előtt állunk hogy nemcsak ezt a réteget, hanem mind mélyebbről merítve újabb és újabb rétegeket kell bekapcsolni a közéleti tevékenységbe, felbreszteni érdeklődésüket, leküzdteni közömbösségüket és passzivitásukat. A szocialista demokrácia továbbfejlesztése, amelyen pártunk következetesen munkálkodik, — nélkülözhetetlen feltétele annak is, hogy újabb dolgozó rétegek érezzék szükségesnek műveltségük színvonalának emelését, mivel a politikai-közéleti tevékenység egyre szélesebb lehetőséget nyújt ennek realizálásához.

A kulturális fejlődés iránt egy-egy konkrét időszakban támasztott objektív társadalmi követelmények az egyének művelődési és alkotó tevékenységén keresztül realizálódnak. A kultúra magasabb színvonalra emelése csak az emberek aktív erőfeszítésének eredménye lehet. A tömegek minőségileg új színvonalának kialakításához nem elég ledönteni azokat a korlátokat, amelyek elválasztották a kultúrát a dolgozó embertől. Nem elég megnyitni a művelődés lehetőségét, nem elég hozzáférhetővé tenni a kultúra gazdagságát. Nem kevésbé fontos és bonyolult feladat a tömegek kulturális szükségletei, művelődési igényei színvonalának állandó emelése, ami ösztönzi aktív erőfeszítéseiket a kultúra elsajátításának és továbbfejlesztésének területén. Kulturális forradalmunk jelenlegi szakaszában

az előrehaladás egyik fontos kérdése annak pontosabb feltárása, hogy milyen mechanizmusok útján közvetítődik a társadalom kulturális fejlődésének szükségessége az egyénekhez, hogyan jön létre személyes érdekltségük a kultúra fejlődésében, milyen közvetlen tényezők hatására formálódnak kulturális szükségleteik, igényeik.

A társadalom alapvető politikai- és tulajdonviszonyainak megváltozása létrehozza az **előfeltételét** a dolgozók kulturális szükségletei emelkedésének, eltávolítja azokat a gátló tényezőket, amelyek visszatartották fejlődésüket a kapitalizmusban. Azonban ezeknek a „nagy” társadalmi viszonyoknak a megváltozása nem váltja ki automatikusan és nem determinálja teljességgel a kulturális szükségletek emelkedését. Ezek hatását az egyes ember szükségleteire további társadalmi tényezők egész sora közvetíti. Elsősorban a közvetlen élet- és munkakörülmények, az a mikrokörnyezet, amelyben az ember élete és tevékenysége folyik. Továbbá az az ideológiai és szociálpszichikai klíma, amelyben nevelkedik és él a személyiség, társadalmi és szociálpszichikai kapcsolatai, azok a közösségek, társadalmi csoportok, amelyekben tevékenysége kibontakozik, azok a szerepek, amelyeket e csoportokban játszik.

A közvetlen munkahelyi körülmények – a termelés műszaki színvonalának emelkedése, a dolgozó munkahelyváltogatásra való törekvése stb – az elmúlt évek tapasztalatai szerint vezető helyet foglalnak el a rendszeres tanulásra indító okok között. Ez a tapasztalat is arra hívja fel a figyelmet, hogy a kulturális nevelőmunkának szervesen kell kapcsolódnia a gazdasági feladatok megoldásához azért is, mert csak így válik közvetlenül érzékelhetővé a széles tömegek számára a kulturális fejlődésben való érdekltségük. Az elmúlt években végzett hazai szociológiai felmérések¹⁰ eredményei feltárják, hogy a művelődési igények kialakításában milyen fontos szerepet játszik az életmod, az anyagi ellátottság színvonala, a dolgozók rendelkezésére álló szabadidő mennyisége és felhasználási módja, az egyes közösségek szokásai, hagyományai stb. Ahhoz, hogy a társadalom minden tagja egyéni szükségletként érezze a kultúra elsajátítását – az egész életmód átalakítása szükséges. Pl.: az anyagi ellátottság alacsony színvonala, a tényleges szabadidő szűköse volta vagy a hasznos időtöltést biztosító anyagi eszközök hiánya, az egyes közösségek túlhaladott szokásai és hagyományai feltétlenül gátolják az egyének kulturális szükségleteinek a fejlődését. Valószínű, hogy a művelődésszociológiai vizsgálatok kiterjesztése az életmód tárgyi oldalain túleső területekre, a kis társadalmi csoportok ideológiai és szociálpszichikai légkörének, értékrendjének, beállítottságának, tagjai társadalmi tevékenységének tanulmányozására – újabb értékes felismerésekkel gazdagítaná eddigi képünket arra vonatkozóan, hogyan közvetítik ezek a körülmények a termelési és politikai viszonyok hatását az egyénhez, ezen belül: hogyan alakítják kulturális szükségleteit, művelődési aktivitását – következképpen: kulturális színvonalát.

Ezeknek a mechanizmusoknak a feltárása szoros összefüggésben van a kulturális forradalom lényegének és céljának megvalósítására irányuló erőfeszítéseinkkel. A tudományosan megalapozott művelődéspolitikának az objektív társadalmi feltételek egész komplexumának elemzésére kell épülnie, az objektív társadalmi szükségletek kielégítésére kell irányulnia, úgy hogy biztosítja ennek szubjektív feltételét is: **a dolgozó tömegek érdekltségét és aktivitását a kultúra fejlesztésében.** A kulturális forradalom célja csak akkor valósítható meg eredményesen, ha biztosított ez az érdekltség és állandóan emelkednek a kulturális szükségletek, a művelődési aktivitás, ha a kultúra fejlesztésének ügye a dolgozó tömegek ügyévé, tömegmozgalommá válik. E tömegmozgalom kibontakozása nem ösztönös folyamat, hanem a kommunista párt és a szocialista állam irányító és szervező munkájának eredménye, amelyben központi helyet foglal el azoknak a feltételeknek a megteremtése, amelyek ösztönzik a társadalom minden tagjának a kultúra elsajátítására és fejlesztésére irányuló erőfeszítéseit.

BÓROS SÁNDOR

JEGYZETEK

1. Kulturnaja revoljucija v SzSzSzR. „Nauka” kiadó, Moszkva, 1967. 43. old. (A szerző kiemelése).
2. D. I. Csesznokov: Isztoricseszki materializm. „Müszl” kiadó, Moszkva, 1965 391. old.
3. Lenin Művei 5. kötet, Szikra, Bpest, 1953. 137. old.

4. Hermann István: A modern elidegenedés és a kultúra. „Kritika” 1965. 391. old. Licsnoszty, obcszeszto, otcuszszdenyie. „Inosztrannaja Lityeratura” c. folyóirat, 1966. 1. sz. Moszkva.
A. I. Arnoldov: Revoljucionnűj gumanizm szocialiszticeszkoy kulturii. „Voproszi Filozofii” c. folyóirat, 1967. 7. sz. Moszkva.
5. K. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Bpest, 1962. 50. old.
6. MSzMP VII. Kongresszusának Jegyzőkönyve. Kossuth, Bp., 1960. 55. old.
7. Az MSzMP határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth, Bp., 1964. 232. old.
8. Lenin Művei 33. kötet, Szikra, Bpest, 1953. 470. old.
9. Lenin Művei 33. kötet, Szikra, Bpest, 1953. 490. old.
10. „A nap 24 órája” KSH 1965. Bpest.
„Társadalmi rétegződés Magyarországon” KSH 1966. Bpest.
„A demográfiai tényezők hatása a művelődésre” KSH 1967. Bpest.
Szántó Miklós: Életmód, művelődés, szabadidő. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967.

A TÉMAVAL FOGLALKOZÓ ÚJABB IRODALOM:

- Sz. Kovaljov: Kommuniszticeszkoe voszpitanije trudjascsihszja. „Szocek. Izdat” Moszkva, 1960.
- A. I. Arnoldov: Szocializm i kultura. Akadémiai Kiadó, Moszkva, 1962.
Sztroityelszto kommunizma i problemű kulturii. Akadémiai Kiadó, Moszkva, 1963.
Kultur in unserer Zeit (Zur Theorie und Praxis der sozialistischen Kulturrevolution in der DDR.) Dietz Verlag Berlin 1965.
- Kommunizm i kultura. (Zakonomernosztyl formirovanyija i razvityija novoj kulturű) „Nauka” kiadó, Moszkva, 1966.
- E. M. Stajerman: Kultura v zapadnoj szociologii. Voproszi Filozofii c. folyóirat, 1967. 1. sz.
Durkó Máttyás: Gondolatok a kultúra marxista meghatározásáról és legfőbb tartalmi jegyeiről. Debrecen, 1960.
- Bencze László: A kultúra meghatározásának problémái. Népművelési Értesítő. 1964. 4. sz.